

JANUSZ MIECZKOWSKI

UPJPII Kraków

ORCID: 0000-0001-8899-6508

Wkład opactwa Maria Laach w działalność ruchu liturgicznego do wybuchu II wojny światowej

The Contribution of Maria Laach Abbey into the Liturgical Movement to The Outbreak of World War II

Abstract

In the early twentieth century, the Benedictine abbey Maria Laach in Germany began to play a decisive role in the European liturgical movement. The long-time abbot (1913–1946) Ildefons Herwegen, who encouraged the monks to the apostolate and liturgical studies, contributed to this. The abbey emphasized the beautiful celebration of the liturgy to which the monks prepared liturgical conferences. The liturgical formation included clergy, academic circles, youth and lay Catholics. Scientific research on the history and theology of the liturgy was conducted there. A special achievement was the mystery theology developed by O. Casel. The abbey also carried out liturgical experiments, which became the basis of post-conciliar liturgical reform. The abbey also ran publishing. The most important publications are the journal “Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” and the publishing series *Ecclesia orans*.

Keywords: Maria Laach Abbey, Benedictines, Liturgical Movement, Liturgical Formation, Ildefons Herwegen OSB, Odo Casel OSB.

Abstrakt

W początkach XX w. benedyktyńskie opactwo Maria Laach w Niemczech zaczęło ogrywać decydującą rolę w europejskim ruchu liturgicznym. Przyczynił się do tego długoletni opat (1913–1946) Ildefons Herwegen, który zachęcił mnichów do apostołatu i studiów liturgicznych. W opactwie kładziono nacisk na piękne sprawowanie liturgii, do której mnichów

przygotowywały konferencje liturgiczne. Formacją liturgiczną objęto duchowieństwo, środowiska akademickie, młodzież oraz świeckich katolików. Prowadzono tam badania naukowe dotyczące historii i teologii liturgii. Szczególnym osiągnięciem była wypracowana przez Odo Casela teologia misteryjna. W opactwie przeprowadzono także eksperymenty liturgiczne, które stały się podstawą posoborowej reformy liturgicznej. Opactwo prowadziło także działalność wydawniczą. Najważniejsze wydawnictwa to czasopismo „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” oraz seria wydawnicza *Ecclesia orans*.

Słowa kluczowe: opactwo Maria Laach, benedyktyni, ruch liturgiczny, formacja liturgiczna, Ildefons Herwegen OSB, Odo Casel OSB.

1. Historia opactwa

Opactwo Maria Laach (*S. Mariae ad Lacum*) powstało w XI w., kiedy to mnisi benedyktyńscy postanowili osiedlić się w Nadrenii, w pobliżu Koblencji, na zbiegu rzek Mozeli i Renu¹. Ufundowane zostało w 1093 r. przez Henryka II, księcia Palatynatu Reńskiego. Choć prace nad budową opactwa rozpoczęły się w momencie fundacji, to jednak ostateczny kształt budowla otrzymała dopiero w latach 1220–1230². Sama nazwa opactwa pochodzi od łacińskiego słowa *lacus* (jezioro, staw), gdyż opactwo znajdowało się także nad brzegiem powstałego z wulkanicznego krateru jeziora (Lacher See)³. Ta doskonała lokalizacja pozwoliła na szybki rozkwit opactwa w średniowieczu. Często przybywali tam misjonarze z Rzymu, przez co mnisi poznawali i zachowywali najlepsze rzymskie tradycje liturgiczne⁴.

Jednak podczas Kulturkampfu, w 1802 r., opactwo benedyktyńskie zostało zlikwidowane⁵. W 1863 r. przejęli je jezuita, którzy przebywali tam jednak tylko dziesięć lat. W 1873 r. również i oni musieli opuścić tereny niemieckie⁶.

¹ Burkhard Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach Between The Wars 1918–1939”. *Monastic Studies* 13: 217.

² Kamil Kopania. 2015. Opactwa benedyktyńskie Maria Laach (28.10.2019), <http://isztuka.edu.pl/i-sztuka/node/310>.

³ Cesare Romanó. 1999. *Opactwa i klasztory Europy*. Tłum. Anna Marszałek. Warszawa: Twój Styl, 189.

⁴ Albert Hammenstede. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 1. *Mysterium Christi* 2: 34–35.

⁵ Romanó. 1999. *Opactwa i klasztory Europy*, 189.

⁶ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 217.

W 1892 r. opactwo powróciło do prawowitych właścicieli i weszło w skład kongregacji beurońskiej⁷. 25 listopada 1892 r. przybyła tam grupa benedyktynów z Beuron, w której był znany pionier ruchu liturgicznego – o. Anzelm Schott⁸. Liczba mnichów szybko wzrastała i po dwudziestu latach od powrotu wynosiła już około stu. Klasztor stał się kolejnym benedyktyńskim ośrodkiem ruchu liturgicznego, którego wpływy sięgały daleko poza granice Europy Środkowej⁹. Opactwo rozwijało się także dzięki działalności pierwszych dwóch opatów: Willibrorda Benzlera (1893–1901), późniejszego biskupa Metz, oraz Fidelisa von Stotzingena (1901–1913)¹⁰.

W drugim dziesięcioleciu XX w. centrum ruchu liturgicznego przesunęło się z krajów francuskojęzycznych do krajów języka niemieckiego¹¹. Stało się tak nie tylko dzięki aktywności środowisk akademickich, ale przede wszystkim dzięki bogactwu życia monastyczno-liturgicznego benedyktynów w Maria Laach¹². Działalność tego opactwa wpisuje się w drugą fazę ruchu liturgicznego, która, według o. Burkharda Neunheusera OSB, trwała w okresie międzywojennym¹³. Co więcej, niektórzy historycy liturgii, np. Olivier Rousseau, utrzymywali że początek całego ruchu liturgicznego miał miejsce dopiero w opactwie Maria Laach w 1918 r.¹⁴

2. Opat Ildefons Herwegen

Wydaje się, że ruch liturgiczny w Niemczech bardzo wiele zawdzięcza Ildefonsowi Herwegenowi (1874–1946) – długoletniemu opatowi Maria Laach (1913–1946)¹⁵. Podobnie jak inni pionierzy ruchu liturgicznego z zakonu benedyktynów, dążył on do powrotu do korzeni życia mniszego, w którym liturgia stanowiła naj-

⁷ Benedict Kominiak, Jacques Côté, Cyrill Schäfer. 1999. *Loci ubi Deus quaeritur. Benedictines throughout the world*. Sankt Ottilien: EOS Verlag, 330.

⁸ Angelus Häußling. 1992. „Die betende Kirche. Maria Laach und die deutsche Liturgische Bewegung”. *Erbe und Auftrag* 69 (1): 22.

⁹ Marcin Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 9 (2): 309.

¹⁰ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 217–218.

¹¹ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 307.

¹² Jan Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini – prekursorzy ruchu liturgicznego w Niemczech”. *Folia Historica Cracoviensia* 8: 206.

¹³ Burkhard Neunheuser. 1976. „Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Guéranger. Przeszłość i perspektywy”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29: 201.

¹⁴ Thomas O'Meara. 1985. „The Origins of the Liturgical Movement And German Romanticism”. *Worship* 59 (4): 328.

¹⁵ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 309.

ważniejszy element życia duchowego. Uważał także, że studia i badania liturgiczne mogą dać wielki impuls życiu benedyktyńskiemu w początkach XX w.¹⁶ To właśnie on potrafił zachęcić takich mnichów, jak: Odo Casel, Cunibert Mohlberg, Burkhard Neunheuser, czy Atanazy Wintersig, by studiowali liturgię i zaangażowali się w rozwijający się ruch liturgiczny¹⁷.

W 1913 r. I. Herwegen opublikował cykl esejów na temat liturgii pt. *Zasady sztuki liturgicznej*. Jego pierwsza książka, *Święty Benedykt* (1917), tłumaczona na wiele języków, była przykładem świetnej literatury hagiograficznej oraz wyrazem szukania prawdziwej benedyktyńskiej duchowości¹⁸.

Jego podejście do liturgii i życia zakonnego było znane w Niemczech zanim jeszcze został opatem. Kiedy w 1912 r. „Verein akademisch gebildeter Katholiken (Związek katolików z akademickim wykształceniem)” zorganizował w Düsseldorfie spotkanie z odczytami na temat liturgii, do ich prowadzenia zaproszeni zostali dwaj mnisi z Maria Laach: I. Herwegen oraz Gregor Böckler¹⁹.

Gdy Herwegen został rok później opatem Maria Laach (26 czerwca 1913 r.), nastąpił rozkwit opactwa benedyktyńskiego jako kolejnego ośrodka ruchu liturgicznego²⁰. Nowy opat w chwili wyboru miał 39 lat, z czego 18 lat spędzonych w zakonie. Był absolwentem benedyktyńskich uczelni w Beuron i Rzymie oraz Uniwersytetu w Bonn, gdzie kontynuował studia teologiczne po przyjęciu święceń prezbiteratu (1901)²¹.

Jako opat, I. Herwegen rozwinął bogatą działalność pisarską, choć przede wszystkim był mistrzem mówionego słowa (wykłady, referaty, konferencje, homilie). Tematyką jego pism było życie monastyczne, które uważał za istotną formę życia Kościoła. Życie duchowe wiązał bardzo mocno z Kościołem i liturgią, gdyż, jak wszyscy pionierzy ruchu liturgicznego uważał, że odnowa liturgiczna prowadzić będzie do głębokich zmian we wszystkich dziedzinach życia Kościoła²².

¹⁶ Annunciata Parati. 2004. *Pionieri del movimento liturgico. Cenni storici*. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 88.

¹⁷ Keith F. Pecklers. 2015. *The History of the Modern Liturgical Movement* (20.12.2019).<http://religion.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-19>.

¹⁸ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 218–219.

¹⁹ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 206.

²⁰ Marian Wolicki. 2000. *Słowo o autorze*. W Odo Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu*. Tłum. Marian Wolicki, 15. Kraków: Wydawnictwo Unum.

²¹ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 208.

²² Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 209.

3. Sprawowanie liturgii

Kiedy Herwegen został opatem, dążył do tego, by życie opactwa oprzeć nie tylko na *Regule* św. Benedykta, ale także na liturgii, ponad którą, w myśl *Reguły*, nic nie może być ważniejsze. W ten sposób pragnął on powrócić do właściwych źródeł pobożności benedyktyńskiej. W opactwie liturgię odprawiano się z wielkim namaszczaniem, by wyrazić tę wielką godność zbawczego dzieła, które w niej się dokonuje. Wobec opactwa używano nawet czasami nazwy: „miejsce życia prachrześcijańskiego”²³. Nie chodziło tylko o skrupulatne przestrzeganie najdrobniejszych przepisów, rubryk, ale przede wszystkim o prawdziwe piękno obrzędów, którymi od wieków Kościół chwali Boga, w których działa Duch Święty prowadzący ludzi w ten sposób do jedności²⁴. Źródłem pobożności mnisej miały być nie tylko Pismo Święte i *Reguła* św. Benedykta, ale także księgi liturgiczne. Najważniejszym elementem życia klasztorowego stało się uroczyste i piękne sprawowanie codziennej liturgii²⁵.

Każdego dnia życie zakonne skupione było wokół *officium divinum* i Eucharystii. Modlitwy zaczynały się *matutinum* o godz. 4.00, a kończyły kompleta o godz. 19.45. Msza św. chórowa, ze śpiewem gregoriańskim, celebrowana była o godz. 9.00. Nie była jeszcze możliwa taka koncelebra jak po Soborze Watykańskim II, ale mnisi zachęceni byli do takiego udziału w Eucharystii, by dojrzewiała w nich idea wspólnej celebracji. Mnisi nie przyjmowali jednak na niej Komunii św., gdyż każdy kapłan po laudesach sam celebrował Eucharystię²⁶.

Od lata 1921 r. w krypcie kościoła opackiego celebrowana była przez przeora Alberta Hammenstede Msza recytowana lub Msza dialogowana, w której uczestniczyli nowicjusze lub młodszy mnisi chórowi. W 1924 r. po raz pierwszy uczestniczyła w niej grupa świeckich pod przewodnictwem prof. Simona Strickera. Podczas Wielkiego Postu 1924 r. Msze św. poprzedzane były około 20–30-minutowym wprowadzeniem. Od świąt wielkanocnych 1924 r. kontynuowano tę praktykę podczas niektórych dni świątecznych. Gromadziło się na nich coraz więcej wykładowców, studentów, kapłanów i świeckich. Na pewno sposób celebrowania tej Mszy św. był niewątpliwym wkładem w ruch liturgiczny i zmiany, które dokonały się w obrzędach mszalnych po Soborze Watykańskim II²⁷.

²³ Kazimierz Bieszk. 1937/1938. „Dzieło opata dra Ildefonsa Herwegena”. *Mysterium Christi* 9: 252.

²⁴ Hammenstede. 1930/31. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”, 36–37.

²⁵ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 309.

²⁶ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 223.

²⁷ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 223–224.

Również sam opat Herwegen wygłaszał często konferencje do całej wspólnoty lub jej części. Każdej niedzieli były one przeznaczone dla zgromadzonych razem wszystkich braci zakonnych oraz gości, natomiast dwa razy w tygodniu wygłaszał je do mnichów z Maria Laach podczas *capitulum culparum*. Oprócz tego dwie konferencje w tygodniu były przeznaczone tylko dla mnichów chórowych. Poświęcał je różnym tematom związanym z życiem liturgicznym, monastycznym lub duchowym²⁸.

Wiedząc o pietyzmie, z jakim sprawuje się w opactwie służbę Bożą, przyjeżdżało tam wielu kapłanów, którzy uczestnicząc w liturgii i nabożeństwach, odkrywali centrum chrześcijańskiego życia i znajdowali wzór do naśladowania w parafiach²⁹. Opisujący na łamach czasopisma „Mysterium Christi” w 1937 r. tę działalność liturgiczną opata Herwegena ks. Kazimierz Bieszk zacytował opinię, jaką o nim miał wydać Johannes Pinski:

Przez to wskazał nam – niezawodnie jako narzędzie Opatrzności Bożej – niewzruszony grunt, na którym znajdziemy ostoję, pewność i bogactwo przeobfite i wówczas, gdy naokoło Kościoła niejedno grozi runięciem, nawet i wtedy jeszcze, gdyby nastąpiła owa sytuacja eschatologiczna, gdy według św. Jana dziedziniec świątyni – a zatem obszar święty! – wydany będzie poganom Modlący się Kościół – to duch benedyktyński, jak i Herwegen „opatem benedyktyńskim”³⁰.

Opat Herwegen, definiując cele ruchu liturgicznego w pierwszej połowie XX w., podkreślał, że chodzi przede wszystkim o nadanie religijności kształtów eklezjalnych oraz o to, by była ona zakotwiczona w sakramentach³¹. Ruch liturgiczny miał dążyć „do pogłębienia i odnowienia życia religijnego na drodze misterium, sakramentów i przede wszystkim Ofiary eucharystycznej”³². Podczas swojego wykładu dla środowiska naukowego w Akwizgranie w 1919 r. przekonywał, że Kościół należy widzieć w taki sposób, jak czynił to w swoim nauczaniu św. Paweł – jako mistyczną wspólnotę z Chrystusem, której doświadczyć może chrześcijanin w liturgii³³.

²⁸ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 223.

²⁹ Wolicki. 2000. Słowo o autorze, 16.

³⁰ Bieszk. 1937/1938. „Dzieło opata dra Ildefonsa Herwegena”, 252.

³¹ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 298.

³² Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 299.

³³ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 309.

4. Formacja duchowieństwa i środowisk akademickich

Maria Laach zajęło się przede wszystkim formacją duchowieństwa oraz środowiska akademickiego (zarówno profesorów, jak i młodzieży akademickiej)³⁴. Częste spotkania i wspólne celebracje pozwoliły młodym ludziom dostrzec w liturgii źródło rozwoju ich chrześcijańskiego życia. Miejsce to przyciągało nie tylko grupy pobożnej młodzieży, ale także tych, którzy dopiero szukali swej drogi do Boga³⁵. Co więcej, Maria Laach stało otworem nie tylko dla szukających głębi życia duchowego katolików, ale także dla protestantów, a nawet niewierzących³⁶.

Opactwo zaczęło więc organizować dla środowisk akademickich specjalne dni liturgiczne. Z roku na rok przybywało ludzi, którzy pragnęli wynieść z tego miejsca światło i radość. Działo się tak szczególnie podczas Wielkiego Tygodnia, kiedy to goście mieli okazję nie tylko uczestniczyć w pięknie przygotowanych misteriach wielkanocnych, ale także słuchać wykładów miłującego liturgię opata³⁷. Po raz pierwszy takie spotkanie w Maria Laach odbyło się w 1913 r.³⁸ Wśród niewielkiej grupy osób znaleźli się m.in.: sługa Boży Robert Schuman (późniejszy premier rządu Francji, współzałożyciel Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali), Heinrich Brüning (późniejszy minister spraw zagranicznych i kanclerz Rzeszy w okresie Republiki Weimarskiej), Hermann Platz (późniejszy profesor Uniwersytetu w Bonn) i Paul Simon (późniejszy dziekan kapituły katedralnej w Paderborn)³⁹. Celem Herwegena było rozbudzenie wśród studentów zainteresowań liturgicznych, by liturgia stała się częścią ich codziennego życia. Studenci ci zostali zaproszeni przez opata, by spędzili w Maria Laach Wielki Tydzień 1914 r. Miało im w tym pomóc przeżywanie liturgii godzin wraz z mnichami oraz rozmowy z Herwegenem i innymi zakonnikami. Opat miał nadzieję, że studenci rozpropagują idee ruchu liturgicznego po całym kraju⁴⁰. Na to spotkanie, które było równocześnie pierwszym zjazdem Katolickiego Związku Akademickiego, oprócz rzeszy studentów do opactwa przybyło ponad 100 profesorów, których

³⁴ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 206.

³⁵ Wolicki. 2000. Słowo o autorze, 16–17.

³⁶ Parati. 2004. *Pionieri del movimento liturgico. Cenni storici*, 90.

³⁷ Bieszk. 1937/1938. „Dzieło opata dra Ildefonsa Herwegena”, 253.

³⁸ Parati. 2004. *Pionieri del movimento liturgico. Cenni storici*, 89–90.

³⁹ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 206–207; Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 218.

⁴⁰ Pecklers. 2015. *The History of the Modern Liturgical Movement*.

łączyła nadzieja, że piękne przeżycie liturgii pozwoli im prawdziwie zbliżyć się do Boga⁴¹.

R. Schumann, uznany za jednego z ojców Unii Europejskiej, kiedy po latach wspominał te wydarzenia, napisał:

To spotkanie było dla nas wydarzeniem, wspólnym punktem wyjścia... Już wtedy zaczęliśmy dostrzegać, że to, co toruje drogi porozumienia, jedności i braterstwa, czerpie z tego samego źródła. W tym sensie Maria Laach było kamieniem węgielnym przyszłej Europy⁴².

Od tego czasu Wielki Tydzień każdego roku był kulminacją wszystkich dni i konferencji liturgicznych⁴³. Uroczysta liturgia była przygotowywana poprzez konferencje, które pomagały wiernym zobaczyć głębię obrzędów liturgicznych. Inicjatywy podejmowane i zdobyte wtedy doświadczenia miały prawdopodobnie wpływ na reformę obrzędów Wielkiego Tygodnia podjętą w latach pięćdziesiątych XX w. przez papieża Piusa XII⁴⁴.

Opactwo urządzało także liturgiczne rekolekcje oraz wykłady dla duchowieństwa i różnych grup społecznych, takich jak: kościelni, organiści, dyrygenci chórów, nauczyciele⁴⁵, katecheci, uczniowie gimnazjów, kupcy, urzędnicy, czy studenci⁴⁶. Można powiedzieć, że te tygodnie liturgiczne były organizowane dla wszystkich grup społecznych⁴⁷.

Zakonnikom, którzy propagowali liturgię, nie chodziło tylko o ukazanie rytów i ceremonii liturgicznych, ale o poznanie głębokiego znaczenia celebrowanych misteriów. Chciano w ten sposób odejść od indywidualistycznego i sentymentalnego podejścia do życia religijnego, tak popularnego wśród protestantów i katolików, a skoncentrowanie się na udziale w świętych misteriach, które dokonują się w kościołach⁴⁸.

⁴¹ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 208.

⁴² Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 206.

⁴³ Neunheuser. 1976. „Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Guéranger”, 205.

⁴⁴ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 224.

⁴⁵ [brak aut.]. 1932/1933. „Kronika zagraniczna ruchu liturgicznego”. *Mysterium Christi* 4: 207.

⁴⁶ [brak aut.]. 1932/1933. „Kronika zagraniczna ruchu liturgicznego za rok 1931/32”. *Mysterium Christi* 4: 89.

⁴⁷ Didier Bonnetterre. 2002. *The Liturgical Movement*. Kansas City: Angelus Press, 15.

⁴⁸ Parati. 2004. *Pionieri del movimento liturgico. Cenni storici*, 90–91.

O celu, jaki wyznaczyło sobie opactwo, mówił jego przeor, A. Hammenstede, podczas swojego wystąpienia w czasie kongresu liturgicznego w Antwerpii w lipcu 1930 r.⁴⁹:

(...) opactwo nasze nie mniemało jednak nigdy, by właściwym jego posłannictwem było nakłanianie wiernych do zapoznania się z najdrobniejszymi szczegółami rubryk. Nie chcemy stwarzać pobożnych badaczy, którzy by podczas nabożeństwa krytykowali mniej lub więcej prawidłowe wykonanie przez kapłana danych czynności. Pragniemy raczej roztoczyć przed duszami wiernych bogactwa łaski, zawarte w liturgii, by pobudzić ich do czerpania zbawiennych wód życia nadprzyrodzonego w źródłach, które w porównaniu z innymi czystsze są i do pierwowzoru bardziej zbliżone⁵⁰.

Ambicją opata Herwegena było przywrócenie pobożności liturgicznej niemieckiego ludu, tak bardzo zniszczonej przez działania wojenne. Nie dążył on do zdobycia mas, podobnie jak ruch belgijski. Jego celem była formacja elit, które rodzić się miały z gości odwiedzających klasztor⁵¹. Wyjaśniał to także przeor A. Hammenstede podczas swojego wystąpienia w Antwerpii:

Pośród inteligencji trzeba przede wszystkim udzielać wiadomości liturgicznych duchowieństwu i uczyć je życia ascetycznego, które harmonizuje z modlitwą liturgiczną. Jeśli w kapłanach pogłębi się zrozumienie tego, co czynią przy ołtarzu i co w brewiarzu odmawiają, to będą oni z łatwością pouczali wiernych w mierze i sposób odpowiadający powszechnemu kapłaństwu świeckich⁵².

Z tego też powodu w opactwie powstała uczelnia, której celem był apostołat liturgiczno-monastyczny. Opat Herwegen chciał wykształcić liderów chrześcijańskich – kapłanów, nauczycieli i wykładowców akademickich, którzy propagowałyby idee liturgiczne w świecie. Nie chciał on wysyłać swoich zakonników poza mury opactwa, więc tak zrodziła się idea, by zarówno mnichów, jak i liderów apostołatu liturgicznego kształcić w murach opactwa. Miał to być z założenia instytut poświęcony głębszym liturgicznym i monastycznym studiom, podczas których

⁴⁹ Referat A. Hammenstede tłumaczony był na różne języki. Ukazał się w polskim czasopiśmie „Mysterium Christi”, a także np. we włoskim; zob. Albert Hammenstede. 1929. „Principi e scopi del movimento liturgico promosso dall’Abbazia di Maria Laach”. 5: 104–112.

⁵⁰ Hammenstede. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”, 36.

⁵¹ Bonnetterre. 2002. *The Liturgical Movement*, 25.

⁵² Albert Hammenstede. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 2. *Mysterium Christi* 2: 78.

studenci poznawać mieli nowe metody naukowe, a także doktrynę i duchowość monastyczną. Celem studiów było także głębsze poznanie idei liturgicznych, monastycznych oraz ich historię. Miała stać na zdecydowanie wyższym poziomie niż nie tylko benedyktyńskie uczelnie w Beuron, czy Rzymie, ale także uniwersytety w Bonn, Monachium, Tybindze czy Fryburgu Bryzgowijskim⁵³.

Uczelnia ta, po długich latach przygotowań, rozpoczęła swoją pracę w listopadzie 1931 r.⁵⁴, gromadząc benedyktynów z wielu opactw europejskich, a nawet ze Stanów Zjednoczonych. Ich liczba nigdy nie była ogromna. Zwykle w Akademii studiowało około 15 studentów⁵⁵. Studia trwały w niej dwa lata. Program studiów był związany nie tylko z życiem i działalnością benedyktyńską, ale także z liturgią, patrystyką i pedagogiką. Oprócz wykładów prowadzone były ćwiczenia seminaryjne, które miały na celu jeszcze lepsze przygotowanie studentów do pracy naukowej. Wykładowcami akademii byli wówczas m.in.: I. Herwegen, U. Bomm i Basilius Ebel⁵⁶. To w niej studiował także w roku akademickim 1939/1940 ks. Balthazar Fischer – późniejszy współtwórca soborowej i posoborowej reformy liturgicznej⁵⁷. W 1948 r. akademia ta otrzymała nazwę *Abt-Herwegen Institut*⁵⁸.

Według K.F. Pecklersa, dzięki działalności I. Herwegena i O. Casela, w niemieckim ruchu liturgicznym coraz większą rolę zaczęły odgrywać kobiety. Stało się tak głównie przez ich wpływ na mniszki benedyktyńskie, szczególnie na Emilianę Löhr z opactwa Świętego Krzyża w Herstelle. Tam posługę kapelana pełnił właśnie O. Casel. Począwszy od 1922 r. do swojej śmierci (1948) przeprowadzał tam liczne kursy liturgiczne. E. Löhr OSB uważał on za swoją wybitną uczennicę. Napisała ona na tematy liturgiczne ponad 300 artykułów, książek i poematów. Herwegen natomiast zachęcił inną mniszkę, Anastazję Wintersig, do napisania książki pt. *Liturgia i dusza kobiety*, która przyczyniła się do coraz większego zaangażowania kobiet w propagowanie ruchu liturgicznego⁵⁹. To kolejne środowisko, które zostało zaangażowane w działalność ruchu liturgicznego. Teresa

⁵³ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 224–225.

⁵⁴ Taką datę podaje B. Neunheuser. Jednak już dwa lata wcześniej ukazała się w polskim czasopiśmie liturgicznym „Mysterium Christi” informacja o tym, że Akademia ma zacząć działać 1 listopada 1929 r. Taki był pierwotny zamiar, jednak otwarcie musiało przesunąć się w czasie o 2 lata. Zob. [brak aut.]. 1929/30. „Akademia benedyktyńska”. *Mysterium Christi* 1 (5): 40.

⁵⁵ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 225.

⁵⁶ [brak aut.]. 1929/1930. „Akademia benedyktyńska”, 40.

⁵⁷ Helmut Jan Sobeczko. 2001. „Profesor Balthazar Fischer (1912–2001) – współtwórca soborowej i posoborowej reformy liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 7 (2): 340.

⁵⁸ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 209.

⁵⁹ Pecklers. 2015. *The History of the Modern Liturgical Movement*.

Berger w jednym z artykułów na łamach amerykańskiego czasopisma „Worship” ukazała nawet, jak to „poruszenie” ogarnęło wiele kobiet w Niemczech i Austrii, wskazując na takie postaci, jak: E. Löhr A. Kiesgen OSB, M. Blanché OSB, M. Böckeler czy G. Krabbel⁶⁰.

5. Badania naukowe

Opat I. Herwegen zdawał sobie sprawę z tego, że odnowie liturgicznej muszą towarzyszyć rzetelne badania naukowe. Dlatego opactwo Maria Laach stało się wiodącym ośrodkiem badań liturgicznych na terenie niemieckim. Już we wstępie do książki R. Guardiniego *Duch liturgii* I. Herwegen domagał się, by liturgii poświęcać więcej miejsca i uwagi w duszpasterstwie i wychowaniu dzieci i młodzieży. Pisał tam, iż przedstawiciele ruchu liturgicznego powinni podjąć badania, które umożliwią, że pojęcia, teksty i same czynności liturgiczne będą bardziej zrozumiałe nie tylko dla świeckich, ale także dla duchownych. W tym opactwie podjęto więc szerokie badania nad historią i teologią liturgii⁶¹.

Sposób podejścia do tych badań wyjaśnił przeor Albert Hammenstede podczas kongresu liturgicznego w Antwerpii:

Jaki jest tedy nasz sposób postępowania w Maria Laach? Rozróżniamy dwie rzeczy. Rozpoczynamy od badania tego, co w liturgii jest mniej lub więcej ludzkiego pochodzenia, a więc formy zewnętrznej. Wymaga to drobiazgowego rozbioru tekstów i obrzędów za pomocą różnych metod naukowych. Drugą rzeczą, która nas zajmuje, to zagadnienie, w jaki sposób są rzeczy Boże aktualnie obecne pod zewnętrznymi formami obrzędów i jak można wejść w kontakt z nimi. Otóż jeśli chcemy nabyć głębszą znajomość form liturgicznych, sięgnąć musimy do patrologii, egzegezy biblijnej, filozofii, historii filozofii, archeologii pogańskiej i chrześcijańskiej, do dziejów Kościoła i historii powszechnej, do teatrologii pozytywnej i spekulatywnej, do prawa i jego dziejów, do historii sztuk pięknych, literatury starożytnej i średniowiecznej, pism i żywotów Świętych, dekretów Papieży i soborów, historii religii, folkloru itd.⁶²

⁶⁰ Teresa Berger. 1992. „The Classical Liturgical Movement in Germany and Austria: Moved by Women?”. *Worship* 66: 231–251.

⁶¹ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 299.

⁶² Hammenstede. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 2, 75–76.

Szczególnym powodem do dumy były badania Odo Casela nad misteriami pogańskimi Greków i Rzymian⁶³ oraz studia I. Herwegena nad Nowym Testamentem (zwłaszcza listy św. Pawła i pisma św. Jana), które położyły podwaliny pod teologię misteryjną (*Laacher Mysterienlehre*), z której zasłynęło opactwo Maria Laach⁶⁴. Również o niej mówił przeor A. Hammenstede w czasie swojego wystąpienia w Antwerpii:

Oto punkt wyjścia tzw. *Laacher Mysterienlehre*, tj. nauki o misterium liturgii, którzy przedłożyli i szerzą mnisi z Maria Laach i którą uważają za pierwiastek żywotny liturgii i wszelkiego życia liturgicznego. Jakąż jest ta nauka? Z jednej strony jest faktem, iż według nauki Ojców liturgia odtwarza tajemnice, które Chrystus przeżył tu na ziemi. Z drugiej strony Kościół nam mówi, on to działa w liturgii, a raczej, że Chrystus jako głowa ciała Swego mistycznego działa w zjednoczeniu z członkami tegoż. Czyż nie wpływa z tego, że Kościół, a tym samym wszyscy członkowie, uczestniczący w sprawowaniu liturgii, przeżywają wraz z Chrystusem tajemnice Jego życia, odtworzone podług odnośnego znaczenia świętych obrzędów?⁶⁵

Casel i inni pionierzy ruchu liturgicznego z tego opactwa nadali ruchowi ukierunkowanie biblijno-liturgiczne oraz symboliczne. Dążyli do przywrócenia pierwotnej czytelności znaków, szczególnie Eucharystii. Dlatego Maria Laach, w porównaniu do innych ośrodków ruchu liturgicznego, było bardziej teologiczne niż pastoralne⁶⁶. Poglądy Casela znalazły później oddźwięk w dokumentach Soboru Watykańskiego II, a zwłaszcza w *Konstytucji o liturgii świętej*.

O. Casel przyczynił się przede wszystkim do rozwoju doktryny dotyczącej misterium sakramentów. W wydanym w 1932 r. dziele *Das christliche Kultmysterium* (Chrześcijańskie misterium kultu) przedstawiał on sakramenty jako „misteria”. By dobrze zrozumieć w nich obecność zbawczych wydarzeń, trzeba odwołać się do misteryjnych kultów greckich. Takie spojrzenie na sakramenty umożliwiło później określenie Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa⁶⁷. Według Casela „misterium” stanowi świętą czynność o charakterze kultowym, w której zbawcze wydarzenia uobecniają się w formie rytu. Wspólnota, która dokonuje takiego rytu,

⁶³ Hammenstede. 1930/31. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 2, 76.

⁶⁴ Bieszk. 1937/1938. „Dzieło opata dra Ildefonsa Herwegena”, 253.

⁶⁵ Hammenstede. 1930/31. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 2, 77.

⁶⁶ Hammenstede. 1930/31. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 2, 77.

⁶⁷ Marek Augustyn. 2007. *Geneza i rozwój soborowej idei liturgii*. Kraków: Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew”, 39.

ma możliwość prawdziwego uczestnictwa w danym wydarzeniu zbawczym⁶⁸. Na wydarzenia zbawcze, przede wszystkim śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa, nie należy więc patrzeć tylko jak na coś, co było w przeszłości, ale jak na wydarzenia, które uobecnianie są w liturgii. Ta obecność misterium w sprawowanej liturgii ma dwa aspekty: sam fakt aktualizacji zbawczych wydarzeń oraz sposób ich aktualizacji. Jego rozważania w bardzo poważny sposób przyczyniły się do rozwoju teologii liturgii. Oprócz teologii misterium wkład O. Casela w ruch liturgiczny polegał na opracowaniu teologicznego uzasadnienia roli liturgii w życiu chrześcijańskim, w teologii i Kościele oraz uwypukleniu centralnej roli misterium paschalnego w roku liturgicznym⁶⁹.

Wpływ jego teologii będzie także widoczny w klasztorze Klosterneuburg w Austrii, a także w Hiszpanii (Montserrat), Stanach Zjednoczonych (Collegeville, Minnesota), Brazylii (Rio de Janeiro) oraz w poglądach polskiego liturgisty ks. Michała Kordela⁷⁰. Misteryjną teorię liturgii O. Casela kontynuowali tacy liturgiści, jak: Burkhard Neunheuser, Salvatore Marsili oraz Achille Triacca⁷¹.

Do najwybitniejszych uczniów i kontynuatorów dzieła O. Casela uważa się Burkharda Neunheusera OSB (1903–2003), Victora Warnacha OSB (1909–1970) i Emilianę Löhr OSB (1896–1972)⁷². Szczególne osiągnięcia w pogłębianiu i propagowaniu teologii misteryjnej (*Misterientheologie*) O. Casela miał B. Neunheuser, późniejszy profesor i rektor Papieskiego Instytutu Liturgicznego św. Anzelma w Rzymie⁷³. Do klasztoru w Maria Laach wstąpił on w 1922 r., więc miał okazję spotkać się przez krótki czas z O. Caselem, który wkrótce wyjechał do opactwa Świętego Krzyża w Herstelle. Choć ich spotkania były rzadkie, to jednak owocne z punktu widzenia duchowego⁷⁴.

⁶⁸ Augustyn. 2007. *Geneza i rozwój soborowej idei liturgii*, 39–40.

⁶⁹ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 311.

⁷⁰ Wolicki. 2000. Słowo o autorze, 25–27.

⁷¹ Augustyn. 2007. *Geneza i rozwój soborowej idei liturgii*, 41. Znaczenie całej działalności Odo Casela w ruchu liturgicznym możemy odnaleźć w artykule: Achille Maria Triacca. 1987. „Odo Casel e il Movimento Liturgico”. *Ephemerides Liturgicae* 101: 153–181.

⁷² Wacław Świerżawski. 1988. „Odo Casel (1886–1948) – życie i dzieło”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41 (2): 89.

⁷³ Achille Maria Triacca. 1978. „Dom Burkhard Neunheuser (Przegląd bibliograficzny)”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41: 319; Helmut Jan Sobeczko. 2003. „Śp. prof. Burkhard Neunheuser OSB (1903–2003). Pionier soborowej reformy i odnowy liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 9 (2): 483.

⁷⁴ Triacca. 1978. „Dom Burkhard Neunheuser (Przegląd bibliograficzny)”, 320.

Pod duchowym wpływem Maria Laach był także o. Johannes Pinsk, znany w tym czasie liturgista. W pracach J. Pinska ruch liturgiczny, który w tym opactwie miał charakter wyraźnie naukowy, znalazł swoje pastoralne uzupełnienie⁷⁵.

W tym opactwie wraстал także urodzony w Kuźni Raciborskiej (1920) o. Albert Kurzeja, który pełnił tam funkcje: bibliotekarza, ceremoniarza, zakrystiana, a w końcu (od 1977 r.) opata. W swej pracy naukowej poświęcił się przede wszystkim tłumaczeniu ksiąg liturgicznych na język niemiecki. To dzięki niemu w polskim Mszale znalazł się tekst prefacji o św. Jadwidze Śląskiej. Miał również swój udział w pojednaniu polsko-niemieckim⁷⁶.

W opactwie tym rozpoczęto studia trochę mniej związane z precyzyjną rekonstrukcją rozwoju historycznego, ale zwrócone raczej na rozważania teologii liturgii, poczynszyszy od odczytania na nowo pewnych terminów, takich jak tajemnica, znak/symbol w horyzoncie dokładnego poznania środowiska kulturowego, w którym powstało chrześcijaństwo, w odniesieniu do kultury hellenistycznej i świata orientalnego. Szczególnie było to widoczne w badaniach A. Baumstarka, ale także O. Casela i R. Guardiniego. Działalność opactwa Maria Laach pokazała, że podejście historyczne nie jest jedynie możliwe w badaniach liturgicznych i ukazało nowe drogi badawcze⁷⁷.

Badania naukowe nie dotyczyły jedynie historii liturgii, ale miały także wymiar teologiczny. Ks. prof. B. Migut wskazał, że środowisko opactwa Maria Laach oraz Uniwersytetu w Bonn stoi u początków teologicznej nauki o liturgii. Za umowny początek pojawienia się liturgiki jako samodzielnej dyscypliny teologicznej podaje on rok 1921, kiedy to ukazał się pierwszy numer czasopisma „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft”⁷⁸. W nim R. Guardini zamieścił najbardziej znaczący dla teologicznej nauki o liturgii artykuł programowy – *Na temat syntetycznej metody w nauce o liturgii*. W nim odcina się od nazwy „liturgika” (bo ona sugerowałaby wg niego przynależność tej nauki do teologii pastoralnej), a konsekwentnie używa zwrotu „nauka o liturgii” (*Liturgiewissenschaft*). Czasopismo to starało się ukazywać, że nauka o liturgii jest samodzielną dyscypliną teologiczną. Istotę tej nauki nie da się poznać tylko za pomocą nauk historycznych (a dotychczas prowadzono

⁷⁵ Jerzy Stefański. 1997. Wprowadzenie. W Johannes Pinsk. Świat i sakramenty. Tłum. Marian Wolicki, 15. Kraków: Wydawnictwo Unum.

⁷⁶ Helmut Jan Sobeczko. 2016. „Opat dr Albert Kurzeja OSB (1920–2016)”. *Liturgia Sacra* 22 (1): 261–262.

⁷⁷ Anna Maria Calapaj-Burlini. 2006. Comprendere la liturgia attraverso la storia? A proposito di alcune prospettive di storia della liturgia fra Otto e Novecento. W *La liturgia nel XX secolo: un bilancio*. Red. Francesco G. B. Trolese, 119–120. Padova: Edizioni Messaggero Padova.

⁷⁸ Bogusław Migut. 2015. „Teologia i liturgia. Teologiczna nauka o liturgii w niemieckim obszarze językowym. Geneza i założenia teoretyczne”. *Teologiczne Studia Siedleckie* 12: 258.

przede wszystkim badania historyczne i pastoralne). Można tego dokonać dzięki teologii i jej metodzie systematycznej. Nauka o liturgii jest więc związana nie tyle z teologią pastoralną, co z teologią dogmatyczną. Badacze związani z tym czasopismem starali się więc ukazywać teologiczny wymiar nauki o liturgii i stosować w swych badaniach metodę teologiczno-syntetyczną⁷⁹.

I. Herwegen miał także inne poglądy na ruch liturgiczny niż Prosper Guéranger. Zakwestionował on jego poglądy na liturgię średniowieczną, uważając, iż nie powinno się opierać obrzędów liturgicznych o źródła średniowieczne i traktować ten czas jako okres uprzywilejowany w historii, gdyż w tym właśnie czasie utracono wczesnochrześcijańskie wzorce liturgiczne. Jako przykład podawał choćby powstałą w tym okresie alegoryczną interpretację liturgii wprowadzoną przez Amalariusza z Metz⁸⁰. Dom Herwegen chciał więc uwolnić liturgię od całego „zagracenia”, które dokonało się w dobie średniowiecza. Chodziło o różne dziwne interpretacje liturgii i nadmierne skupienie na realnej obecności Chrystusa w postaciach eucharystycznych, co skutkowało nawet odwróceniem się od samej celebracji Mszy św. Innym twierdzeniem opata było to, że Średniowiecze spowodowało odwrócenie się od obiektywnej pobożności wiernych w kierunku subiektywizmu. Taką tezę zawarł Herwegen w książce *Kościół i Dusza*⁸¹.

Kiedy A. Hammenstede wygłaszał swój referat na kongresie liturgicznym w Antwerpii, wyraził pogląd, że niewłaściwe wzorce liturgiczne pojawiły się także w czasie kontrreformacji. Mówił o terenie związanym z swoim opactwem, że „tam też przechowały się przez cały ciąg średniowiecza najlepsze tradycje liturgiczne aż do chwili, w której rzekoma kontrreformacja wprowadziła *devotionem modernam*”⁸². W dalszej części swego referatu Hammenstede stwierdził:

Opactwo Maria Laach nie zna przeto zagadnień obrzędowych i nie zmierza również do wprowadzenia znów, zapomnianych dziś, średniowiecznych zwyczajów. Zajmuje się ono raczej przedziwną symboliką i życiem nadprzyrodzonym, które przenikają obrzędy Kościoła naszego świętego; bada też dogmatyczną treść liturgii w celu pogłębienia pobożności wiernych⁸³.

⁷⁹ Migut. 2015. „Teologia i liturgia. Teologiczna nauka o liturgii”, 259–260.

⁸⁰ Pecklers. 2015. *The History of the Modern Liturgical Movement*.

⁸¹ Bonnetterre. 2002. *The Liturgical Movement*, 25–26.

⁸² Hammenstede. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 1, 35.

⁸³ Hammenstede. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 1, 36.

Według obecnego stanu badań nie da się niestety dostatecznie określić relacji między niemieckimi autorami i grupą języka francuskiego, która stała w początkach istnienia klasztoru. Byłoby to bardzo inspirujące, jak pisze A.M.C. Burlini, by poznać te relacje, debaty, spojrzenie na liturgię i osobiste odniesienia między różnymi uczonymi, a także, w jaki sposób radzono sobie z trudnościami politycznymi między Francją, Belgią i Niemcami po I wojnie światowej⁸⁴.

Pod rządami opata Herwegena pewna grupa mnichów poświęciła się także sztuce liturgicznej: malarstwu, rzeźbie w drewnie i kamieniu, grafice i sztuce złotniczej. Założył on pod koniec lat dwudziestych w Maria Laach warsztaty i wydawnictwo poświęcone sztuce – *Ars liturgica*. Stworzyła się wtedy wokół opactwa grupa świeckich współpracowników, którym na sercu leżały sprawy odnowy życia religijnego⁸⁵.

Możemy więc stwierdzić, że studia i badania naukowe stały się więc szersze i bardziej różnorodne niż w ruchu liturgicznym w Belgii⁸⁶.

6. Eksperymenty liturgiczne

Wraz z badaniami liturgicznymi pojawiły się w opactwie próby oddolnego wprowadzania zmian w liturgii, czasami ukrywane. Kiedy przeor opactwa, A. Hammenstede, wygłaszał swój referat w Antwerpii, mówił o tym, że mnisi starają się wiernie przestrzegać liturgicznych rubryk Kościoła: „uważali zakonnicy nasi jako niewzruszoną zasadę, by w ceremoniach kościelnych przestrzegać, o ile można najściślej, przepisów św. Kongregacji Obrzędów”⁸⁷, to jednak w rzeczywistości nie zawsze tak było. W opactwie decydowano się na pewne eksperymenty liturgiczne, jak np. celebrowanie Mszy św. twarzą do ludu w krypcie kościoła w Maria Laach, czy sprawowanie jej z modlitwami i śpiewem w języku narodowym⁸⁸.

Pierwszą Mszę św. dialogowaną odprawiono w krypcie opactwa 1 sierpnia 1926 r. Kapłan ustawił ołtarz w ten sposób, by celebrować Eucharystię twarzą do ludu, bez zwracania uwagi na to, czy jest on skierowany na wschód. Msza sprawowana była w języku łacińskim, a zgromadzeni wierni odpowiadali na liturgiczne wezwania celebransa. Wchodzący wierni, którzy przystępowali do Komunii św., proszeni byli, by

⁸⁴ Calapaj-Burlini.2006. Comprendere la liturgia attraverso la storia?, 120.

⁸⁵ Wolicki. 2000. Słowo o autorze, 18.

⁸⁶ Calapaj-Burlini.2006. Comprendere la liturgia attraverso la storia?, 119.

⁸⁷ Hammenstede. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 1, 36.

⁸⁸ Bogusław Nadolski. 1989. *Liturgika I*. Poznań: Pallottinum, 58.

przy wejściu do krypty położyli hostię na przygotowanej patenie, która wraz z winem została procesyjnie przyniesiona do ołtarza podczas ofiarowania. Pod wpływem tych doświadczeń, mimo protestu wielu przedstawicieli duchowieństwa diecezjalnego, na taki sposób celebrowania Mszy św. zdecydował się także biskup Trewiru podczas diecezjalnego kongresu eucharystycznego. To miało wielki wpływ na rozpowszechnianie się tej praktyki w innych częściach Niemiec⁸⁹.

Jeden z duszpasterzy polskich, który odwiedził to miejsce z grupą młodzieży i odprawił Mszę św. zwrócony twarzą do ludu, na łamach krakowskiego czasopisma „Mysterium Christi” dzielił się z czytelnikami swoimi wrażeniami:

Dziś jeszcze krzepię się tym przeżyciem! A nie było tam przecież niczego prócz mszy św., takiej jaką co dzień kapłan odprawia! (...) Było to więc w małej kaplicy, mensa bez nadbudowy, świece i krzyż umieszczone nad ołtarzem – pod względem estetycznym rozwiązanie bez nagany, jakby tak być musiało – na ołtarzu leżą trzy tablice kanonowe, ledwo dostrzegalne dla zgromadzonej dokoła ołtarza młodzieży, poza tym poduszka z mszałem. Chłopcy ustawili się przed ołtarzem, wśród nich usługujący przy mszy brat zakonny, sam stałem zwrócony twarzą ku młodzieży. Pomiędzy kapłanem – ofiarnikiem a gminą ofiarującą istniała tu rzeczywista łączność. A czemu? Byłem zwrócony do nich, nic więcej. Wszak była to zwykła młodzież robotnicza, nie ćwiczyłem z nią poprzednio nic, ani też nie miałem pracowniczej młodzieży wybranej. Krótkie odpowiedzi nie stanowiły trudności, chłopcy otrzymali teksty mszy wspólnej, każdy mógł śledzić bieg Ofiary św.⁹⁰

7. Działalność wydawnicza

Mnisi z Maria Laach oddziaływali także przez czasopisma i wydawnictwa, które skierowane były głównie do inteligencji. Pierwszym pismem, wydawanym przez opactwo od 1918 r., było „Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen”⁹¹. Drugim z nich, którego twórcą był O. Casel, były roczniki „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft”, wydawane w latach 1921–1941, a od 1950 r. kontynuowane jako „Archiv für Liturgiewissenschaft”⁹². Wydawcą czasopisma było „Stowarzyszenie

⁸⁹ Pecklers. 2015. *The History of the Modern Liturgical Movement*.

⁹⁰ Marek Bytowski. 1936/1937. „Czy ołtarz może być odwrócony do ludu?”. *Mysterium Christi* 8: 183.

⁹¹ Bieszk. 1937/1938. „Dzieło opata dra Ildefonsa Herwegena”, 254.

⁹² Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 221.

dla Opieki nad Nauką o Liturgii”. Wydawane było ono w wydawnictwie *Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung* w Monastyrze⁹³.

Czasopismo to stało się wręcz „kopalnią materiałów naukowych”. To właśnie w nim Casel opublikował większość swojego dorobku naukowego, szczególnie z zakresu liturgii i teologii patrystycznej. W piśmie zamieszczano też studia systematyczne i historyczne, miscellanea oraz aktualności i informacje na temat wychodzących w tym czasie dzieł z zakresu liturgiki⁹⁴. W wydawaniu tego organu pomagali Caselowi: Anton Baumstark, Romano Guardini i Anton Meyer⁹⁵. O. Casel opublikował w nim setki artykułów w kolejnych trzydziestu latach, w których przedstawiał on swoją misteryjną teorię kultu⁹⁶.

Najważniejszym wydawnictwem opactwa Maria Laach stała się seria zatytułowana *Ecclesia orans*, która pomyślana została jako zbiór luźno ze sobą powiązanych monografi dotyczących wartości i bogactwa starochrześcijańskich liturgii⁹⁷. Jako pierwsza z tej serii, w listopadzie 1918 r., ukazała się książka R. Guardiniego *O duchu liturgii*. Przedmowę do niej napisał opat I. Herwegen⁹⁸. Pisał w niej:

Liturgię nazywano wielkim „katechizmem świeckich”. Tak było w pierwszych wiekach Kościoła. Jeżeli chcemy, by tak się znów stało, musimy w wychowaniu rodzinnym, w szkole, na kazaniu o wiele więcej, niż to miało miejsce dotąd wskazywać na religijne wartości duchowe i siły wychowawcze, które właśnie znajdują się w katolickiej liturgii i odnajdują punkty styczne w niemieckim usposobieniu i w duszy. I takie dążenia chce popierać nasza seria wydawnicza *Ecclesia orans*, aby poprzez opracowywanie liturgicznych pojęć, działań i tekstów, służyć poznaniu i głębszemu zrozumieniu liturgii przez szerokie kręgi duchowieństwa, nauczycielstwa i wykształconego świata świeckich. (...) Jako cel postawiliśmy sobie udostępnić, otworzyć bogate skarby liturgii do wykorzystania w życiu religijnym⁹⁹.

Drugą książką, jaka ukazała się w tej serii, jeszcze w tym samym roku, było dzieło wychowanka opactwa, O. Casela *Pamiętka Pana w liturgii pierwotnego Ko-*

⁹³ Migut. 2015. „Teologia i liturgia. Teologiczna nauka o liturgii”, 258.

⁹⁴ Wolicki. 2000. Słowo o autorze, 25–27.

⁹⁵ Świerzawski. 1988. „Odo Casel (1886–1948) – życie i dzieło”, 93.

⁹⁶ Anscar J. Chupungco. 1977. *Handbook for Liturgical Studies (v.1 Introductions to the Liturgy)*. Collegeville, MN: The Liturgical Press, 169.

⁹⁷ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 220; Wolicki. 2000. Słowo o autorze, 17.

⁹⁸ Wolicki. 2000. Słowo o autorze, 20.

⁹⁹ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 210.

ściola. Jego autorstwa była też pozycja wydana w 1922 r., już jako dziewiąta w tym wydawnictwie, *Chrześcijańskie misterium kultu*.

Także w 1918 r. rozpoczęto wydawanie naukowej serii wydawniczej pt. *Liturgiegeschichtlichen Quellen und Forschungen*, której kierownictwo objął Kuni- bert Mohlberg. Jako pierwsze dzieło w tej kolekcji ukazało się krytyczne wydanie Sakramentarza gelazjańskiego – *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum*¹⁰⁰. Do 1939 r. w serii ukazało się 31 zeszytów. Seria ta kontynuowana była następnie po przerwie spowodowanej II wojną światową¹⁰¹. Znalazły się w niej wyda- nia krytyczne wielu ważnych źródeł liturgicznych dotyczących zarówno liturgii na Wschodzie, jak i na Zachodzie¹⁰².

W Maria Laach wydawano także objaśnienia liturgii Kościoła dla wiernych. Były to *Liturgisches Volksbuch*, *Liturgische Volkbüchlein* (seria o świętach liturgicznych) czy opracowanie w języku niemieckim mszału – *Laacher Volksmeßbuch*¹⁰³. W celu umożliwienia wiernym świadomego uczestnictwa w służbie Bożej o. Urbanus Bomm, późniejszy opat Maria Laach, przetłumaczył na nowo na język niemiecki mszalik cieszący się dużą popularnością, zwany po prostu *Bommem*¹⁰⁴.

Ważnymi publikacjami w ruchu liturgicznym były także dwie późniejsze książ- ki opata, wydane w 1928 r.: *Kościół i dusza* oraz *Sztuka chrześcijańska i tajemnica* (seria *Ecclesia Orans*), w których ukazywał on najważniejsze postulaty ruchu litur- gicznego, ilustrując je także historią chrześcijańskiej sztuki (szczególnie na podsta- wie różnych obrazów Ostatniej Wieczerzy). Ukazywał w nich, że chrześcijaństwo w swej istocie nie jest jakąś doktryną, ale życie życiem Chrystusa w ochrzczonej chrześcijaninie. Kiedy Kościół celebryje święte misteria, bierze udział w zbawczej misji samego Chrystusa¹⁰⁵.

Zakończenie

Opactwo Maria Laach miało ogromny udział w ruchu liturgicznym w pierwszej po- łowie XX w. Stało się to możliwe dzięki wielu wybitnym postaciom. Pierwszą z nich

¹⁰⁰ Calapaj-Burlini. 2006. *Comprendere la liturgia attraverso la storia?*, 119 (przypis 87).

¹⁰¹ Janicki. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini”, 210–211.

¹⁰² Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 310.

¹⁰³ Worbs. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”, 310.

¹⁰⁴ Wolicki. 2000. *Słowo o autorze*, 17–18.

¹⁰⁵ James Herbert Strawley. 1954. *The liturgical Movement. Its Origin and Growth* (Alciun Club Tracts 27). London: A.R. Mowbray & Co. Limited, 2–16.

był opat I. Herwegen. Stworzył on w opactwie żywą wspólnotę, która prawdziwie żyła według *Reguły* św. Benedykta, a także zgodnie z duchem liturgicznym, którym wcześniej kierowały się już klasztory w Solesmes czy Beuron. Było ono oparte na syntezie najważniejszych źródeł życia chrześcijańskiego: liturgii, lekturze Pisma Świętego i Ojców Kościoła oraz głębokich studiach teologicznych. Studia liturgiczne, zarówno teologiczne, jak i historyczne, miały w tych planach ogromne znaczenie. One miały konstytuować prawdziwe życie monastyczne, miały być tym, co w konstytucji liturgicznej Soboru Watykańskiego II zostało określone jako „źródło i szczyt”¹⁰⁶.

B. Neunheuser, dojrzewający w swoim powołaniu w opactwie Maria Laach, określając ruch liturgiczny w początkach XX w., stwierdził, że jego cechą charakterystyczną była piękna i tradycyjna celebrowanie liturgiczna w duchu ściśle rzymskim w klasztorach oraz próba wyjścia z nią do wiernych. W epoce tej starano się także rozwijać badania naukowe, odkrywające przebieg liturgii w początkach Kościoła. Wraz z tymi studiami rozwijała się pobożność eucharystyczna, odkrywano na nowo śpiew gregoriański, rozwijała się sztuka i architektura kościelna¹⁰⁷. Wydaje się, że miał na myśli także swoje macierzyste opactwo, wpisujące się doskonale w prądy tego okresu.

Wszystkie te dzieła były możliwe do wykonania, gdyż w opactwie znalazła się duża grupa mnichów, którzy zaangażowali się w propagowanie i wcielanie idei ruchu liturgicznego. Opata I. Herwegena wspierali w tych działaniach przede wszystkim przeor i długoletni mistrz nowicjatu A. Hammenstede, K.L.C. Mohlberg, O. Casel, a także wielka liczba młodych mnichów, takich jak choćby: S. Hilpisch, H. Frank, A. Wintersig, D. Schmitz, B. Ebel, O. Heiming, U. Bomm, D. Winzen, R. Hombach i wielu innych. Z mnichami współpracowało także ponad stu świeccich, wśród których B. Neunheuser wymienił: Notkera Beckera, Reinholda Teutenberga, Radboda Commandeura i Tutilo Haasa¹⁰⁸. Dzięki ich pracy udało się wypracować nowe teologiczno-liturgiczne spojrzenie na życie Kościoła, widząc w liturgii fundament życia religijnego¹⁰⁹.

I. Herwegenowi zawdzięczamy m.in. nowe określenie tego, czym jest Kościół i liturgia. W liturgii widział on zarówno „wielką katechezę ludzi świeckich”, kształtującą postawę ludzi w życiu codziennym, jak i „źródło odnowy całego naszego życia wewnętrznego”, „obiektywny fundament pod budowę naszego życia

¹⁰⁶ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 226.

¹⁰⁷ Neunheuser. 1976. „Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Guéranger”, 198.

¹⁰⁸ Neunheuser. 1982. „Towards a History of Maria Laach”, 222.

¹⁰⁹ Jerzy Józef Kopeć. 1985. „Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 38: 271.

religijnego”. Nie chodziło tu wcale o jakąś zimną, surową i abstrakcyjną pobożność, ale żywą, intymną i osobistą. W tym czasie przedstawicielom niemieckiego ruchu liturgicznego nie chodziło o jakąś wielką reformę, gdyż liturgię uważano za nienaruszalny fundament, ale o to, by na niej budować nowy chrześcijański świat. Prawdziwe i głębokie przeżywanie liturgii miało prowadzić do odnowy życia i pomnażać w nas skutki zbawienia¹¹⁰.

Jednak trudno także nie zauważyć głosów negatywnych. Nie wszyscy bowiem akceptowali takie działania Maria Laach. Jednym z krytyków ruchu liturgicznego jest o. Didier Bonneterre, członek Bractwa Kapłańskiego św. Piusa X, który uważa, że był to „koń trojański” w Kościele¹¹¹. O ile jeszcze akceptuje belgijski etap tego ruchu, to uważa, że właśnie w Niemczech okresu międzywojennego rozpoczęły się pierwsze odchylenia od właściwego kierunku zmian, że nie potrafiiono utrzymać dotychczasowej orientacji ruchu¹¹².

Bonneterre zarzuca Herwegenowi (i ruchowi liturgicznemu w Niemczech) podwójny „grzech śmiertelny”. Krytykę tego, co dokonało się z liturgią w średniowieczu, uważa za „nieokiełznany archeologizm”, który wyraża się w pogardzie dla liturgii średniowiecznej i trydenckiej, a także tendencję do kształtowania „zbiorowej pobożności”. Także misteryjną teorię Casela o. Bonneterre uważa za wielki błąd, który doprowadził do poważnych odstępstw od pojęcia „Ofiary” w ogólnym wprowadzeniu do Mszy św. po Soborze Watykańskim II. Wszystkie eksperymenty liturgiczne traktuje on jako tak „prerażające nadużycia”, że nawet o. A. Baumstark miał powiedzieć o Maria Laach, że nie chciałby dożyć dnia, w którym ruch liturgiczny osiągnie swoje cele¹¹³. W podobnym tonie wypowiada się wielu przeciwników reformy liturgicznej, która dokonała się po Soborze Watykańskim II.

Opactwo Maria Laach przewodziło ruchowi liturgicznemu także po II wojnie światowej. Tu w 1950 r. w porozumieniu z rzymskimi dykasteriami odbył się pierwszy międzynarodowy tydzień studyjny, na którym rozważano reformę liturgii w aspekcie naukowym i duszpasterskim. Zanim bowiem Sobór Watykański II przeprowadził ją całościowo, Stolica Apostolska dokonywała już częściowych zmian w liturgii (1945–1958)¹¹⁴.

¹¹⁰ Neunheuser. 1976. „Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Guéranger”, 204.

¹¹¹ W swoim dziele *The Liturgical Movement* umieścił on nawet podtytuł: *The Trojan Horse in The City of God*.

¹¹² Bonneterre. 2002. *The Liturgical Movement*, 25.

¹¹³ Bonneterre. 2002. *The Liturgical Movement*, 26–30.

¹¹⁴ Marian Banaszak. 1992. *Historia Kościoła Katolickiego*. T. 4. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 289.

Bibliografia:

- Augustyn Marek. 2007. *Geneza i rozwój soborowej idei liturgii*. Kraków: Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew”.
- [brak aut.]. 1929/1930. „Akademia benedyktyńska”. *Mysterium Christi* 1 (5): 40.
- [brak aut.]. 1932/1933. „Kronika zagraniczna ruchu liturgicznego za rok 1931/32”. *Mysterium Christi* 4: 88–91.
- [brak aut.]. 1932/1933. „Kronika zagraniczna ruchu liturgicznego”. *Mysterium Christi* 4: 206–208.
- Banaszak Marian. 1992. *Historia Kościoła Katolickiego*. T. 4. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Berger Teresa. 1992. „The Classical Liturgical Movement in Germany and Austria: Moved by Women?”. *Worship* 66: 231–251.
- Bieszk Kazimierz. 1937/1938. „Dzieło opata dra Ildefonsa Herwegena”. *Mysterium Christi* 9: 252–254.
- Bonneterre Didier. 2002. *The Liturgical Movement*. Kansas City: Angelus Press.
- Bytowski Marek. 1936/1937. „Czy ołtarz może być odwrócony do ludu?”. *Mysterium Christi* 8: 179–183.
- Calapaj-Burlini Anna Maria. 2006. Comprendere la liturgia attraverso la storia? A proposito di alcune prospettive di storia della liturgia fra Otto e Novecento. W *La liturgia nel XX secolo: un bilancio*. Red. Francesco G.B. Trolese, 85–129. Padova: Edizioni Messaggero Padova.
- Chupungco Anscar J. 1977. *Handbook for Liturgical Studies (v. 1 Introductions to the Liturgy)*. Collegeville, MN: The Liturgical Press.
- Hammenstede Albert. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 1. *Mysterium Christi* 2: 34–38.
- Hammenstede Albert. 1930/1931. „O ruchu liturgicznym w Niemczech”. Cz. 2. *Mysterium Christi* 2: 74–82.
- Häußling Angelus. 1992. „Die betende Kirche. Maria Laach und die deutsche Liturgische Bewegung”. *Erbe und Auftrag* 69 (1): 22–33.
- Janicki Jan. 2002. „Ildefons Herwegen i Romano Guardini – prekursorzy ruchu liturgicznego w Niemczech”. *Folia Historica Cracoviensia* 8: 205–227.
- Kominiak Benedict, Côté Jacques, Schäfer Cyrill. 1999. *Loci ubi Deus quaeritur. Benedictines throughout the world*. Sankt Ottilien: EOS Verlag.
- Kopania Kamil. 2015. Opactwa benedyktyńskie Maria Laach (28.10.2019). <http://isztuka.edu.pl/i-sztuka/node/310>.
- Kopeć Jerzy Józef. 1985. „Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 38: 265–285.

- Migut Bogusław. 2015. „Teologia i liturgia. Teologiczna nauka o liturgii w niemieckim obszarze językowym. Geneza i założenia teoretyczne”. *Teologiczne Studia Siedleckie* 12: 253–266.
- Nadolski Bogusław. 1989. *Liturgika I*. Poznań: Pallottinum.
- Neunheuser Burkhard. 1976. „Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Guéranger. Przeszłość i perspektywy”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 29: 195–207.
- Neunheuser Burkhard. 1982. „Towards a History of Maria Laach Between The Wars 1918–1939”. *Monastic Studies* 13: 217–226.
- O’Meara Thomas. 1985. „The Origins of the Liturgical Movement And German Romanticism”. *Worship* 59 (4): 326–343.
- Parati Annunciata. 2004. *Pionieri del movimento liturgico. Cenni storici*. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Pecklers Keith F. 2015. *The History of the Modern Liturgical Movement* (20.12.2019). <http://religion.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-19>.
- Romanó Cesare. 1999. *Opactwa i klasztory Europy*. Tłum. Anna Marszałek. Warszawa: Twój Styl.
- Sobeczko Helmut Jan. 2001. „Profesor Balthazar Fischer (1912–2001) – współtwórca soborowej i posoborowej reformy liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 7 (2): 339–342.
- Sobeczko Helmut Jan. 2003. „Śp. prof. Burkhard Neunheuser OSB (1903–2003). Pionier soborowej reformy i odnowy liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 9 (2): 481–483.
- Sobeczko Helmut Jan. 2016. „Opat dr Albert Kurzeja OSB (1920–2016)”. *Liturgia Sacra* 22 (1): 261–262.
- Stefański Jerzy. 1997. Wprowadzenie. W Johannes Pinsk. *Świat i sakramenty*. Tłum. Marian Wolicki, 13–15. Kraków: Wydawnictwo Unum.
- Strawley James Herbert. 1954. *The liturgical Movement. Its Origin and Growth* (Alciun Club Tracts 27). London: A.R. Mowbray & Co. Limited.
- Świerżawski Waław. 1988. „Odo Casel (1886–1948) – życie i dzieło”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41 (2): 89–105.
- Triacca Achille Maria. 1978. „Dom Burkhard Neunheuser (Przegląd bibliograficzny)”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41: 319–325.
- Triacca Achille Maria. 1987. „Odo Casel e il Movimento Liturgico”. *Ephemerides Liturgicae* 101: 153–181.
- Wolicki Marian. 2000. Słowo o autorze. W Odo Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu*. Tłum. Marian Wolicki, 13–35. Kraków: Wydawnictwo Unum.

Worbs Marcin. 2003. „Prekursorzy soborowej reformy liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 9 (2): 297–320.

JANUSZ MIECZKOWSKI (1969), dr hab., prezbiter Archidiecezji Krakowskiej, absolwent PAT w Krakowie, wykładowca liturgiki Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, zastępca dyrektora Instytutu Liturgicznego w Krakowie. W badaniach naukowych podejmuje m.in.: zagadnienia związane z ruchem liturgicznym, historią liturgii w starożytności, historią liturgii w Polsce. E-mail: mieczus@yahoo.com